

Raimo Mäkelä
STI 18.1.2012

Laki ja evankeliumi – loppuun kaluttu luu?

Jeesus Kristus ja Pyhä Kolmiykseys lakina ja evankeliumina

Kannattaako 71-vuotiaan julkaista väitöskirja?

Aloitan kysymyksellä, joka on sekä henkilökohtainen että yleisluontoinen: Kannattaako 71-vuotiaan julkaista väitöskirja? Eihän siitä koidu enää ansioita. Titteli kuolinilmoituksessa ei suuresti lämmitä. Usein senioreiden väitöskirjoja pidetään tieteellisesti merkityksettöminä.

Keksin tutkimukseni idean 40 vuotta sitten. 1970-luvun jälkipuoliskolla pohjustin sitä kokoamalla laajan aineiston Oslon yliopiston kirjaston mikrofilmeiltä ja laatimalla filosofian pro gradu-tutkielman kohdehenkilöni filosofiasta. 1980-luvun loppupuolella muutaman kuukauden opintovapaalla tuotin elämäkerrallista ja systemaattisteologista tekstiä 800 000 merkkiä, mikä oli liian paljon ja liian vähän. Sitten yli puolitoista vuosikymmentä kaikki vain lepäsi, kunnes eläkkeelle jäätyäni vähitellen tartuin työhön määrätietoisesti.

Vaikuttiminani eivät olleet raha, kunnia eikä loppuun suorittamisen tarve vaan tutkittava asia, sisältö, sanoma. Mitä enemmän siihen paneuduin, sitä enemmän se valtasi minut selkeydellään, syvyydellään ja laajuudellaan, suoranaishalla filosofisella ja teologisella nerokkuudellaan. En voinut ajatella, että väitöskirjani olisi olennaisesti vain tieteellisen menetelmän hallitsemisen osoitus, jolla ei muuta merkitystä olekaan ja joka kiinnostaisi vain esitarkastajia ja vastaväittäjiä – ja heitäkin viran puolesta. Halusin selvittää, miten norjalainen **Olav Valen-Sendstad** (1904–63) ymmärtää lain ja evankeliumin suhteen.

Keskustelin tutkimuksen aiheesta 1970-luvulla dogmatiikan professori **Seppo A. Teinosen** kanssa. Hän tokaisi ensimmäiseksi: ”Aihe on hankala, sillä siihen tulee mukaan kaikki.” Hevosshuumorinsa tapaan hän jatkoi: ”Helpompi tutkimuskohde olisi esimerkiksi Valen-Sendstadin enkelioppi.” Ehkä hän arvasi, että siitä olisi lähdeaineistoa korkeintaan muutama rivi!

Olen kuitenkin pitäytynyt alkuperäiseen ideaani, koska sen selvittämisestä voisi olla monitahoista hyötyä. Niinpä työni ei olekaan vain metodisen sorminäppäryyden harjoitus systemaattisen

analyysin käytössä. Vähitellen siitä kasvoi kristillisen uskon ydindogmatiikka lain ja evankeliumin näkökulmasta. En tunne toista sellaista teosta. Vain sellaisena sen lukeminen on mielekästä. Kirjan nimi on *Lex et evangelium in interpenetratione: Olav Valen-Sendstadin käsitys lain ja evankeliumin suhteesta*.

Laajuudessaan (521 sivua) ja perusteellisuudessaan kirja on kuitenkin uuvuttava luettavaksi. Ehkei lukeminen oikein onnistu hississä, bussissa ja vessassa. Alaotsikoita on 68. Kenties kannattaa lukea vain yksi pieni osio kerrallaan, sivuuttaa alaviitteet, elleivät ne satu kiinnostamaan, aloittaa luvusta 3 ja lopuksi palata alkulukuihin, jos jaksaa. Näin kirja saattaa olla omaksuttavissa.

Tutkimuksen kohde: Olav Valen-Sendstadin ajattelu

Valen-Sendstad oli omaperäinen sekä teologina että filosofina. Hänen laajalle filosofiselle väitöskirjalleen ”todellisuudesta ja todellisuuden ymmärtämisestä” vuodelta 1948 ei ainakaan siihen mennessä ollut vertaista. Toinen vastaväittäjä, filosofian professori **Arne Næss**, sanoi, että kymmenesosa tuosta tutkimuksesta olisi riittänyt väitöskirjaksi!

Valen-Sendstadin filosofia on äärimmäisen muodollista. Hän selvittää, millaisista aineksista jokaisen ontologian eli opin olemisesta ja metafysiikan on rakennuttava riippumatta siitä, mikä niiden sisältö on. Hän sanoo, että on ainakin 962 mahdollisuutta esittää jokin metafysiikka.

Kristinusko on Valen-Sendstadin mielestä varhaiskirkollisten tunnustusten muodossa oppina olemisesta omalaatuinen ja ainutlaatuinen. Tietysti jonkun teologia voi perustua johonkin filosofiaan niin kuin **Tuomas Akvinolaisella** (1225–74) **Aristoteleeseen** (384–322 eKr), **Rudolf Bultmannilla** (1884–1976) **Martin Heideggeriin** (1889–1976), kuten Valen-Sendstadin poika **Aksel** osoitti väitöskirjassaan 1969, ja **Hans Küngillä** (1928–) objektiivisen idealismin ajattelumuotoon, kuten ilmenee **Eero Huovisen** väitöskirjasta 1978.

Valen-Sendstadilta ei voi löytää mitään tällaista. Hän nimeää filosofiansa periaatteelliseksi metafysiikan kritiikiksi ja on saanut siihen aineksia ennen kaikkea antiikin klassikoilta **Platonilta** (427–347 eKr), **Aristoteleeltä** ja **Pyrrhonilta** (n. 360-n. 270 eKr) mutta myös **Georg Wilhelm Friedrich Hegeliltä** (1770–1831), **Adolf Trendelenburgilta** (1802–72), **Wilhelm Wundtilta** (1832–1920), **Fritz Mauthnerilta** (1849–1923), **Joseph Geyserialta** (1869–1948), **Ernst**

Cassirerilta (1874–1945) ja **Nicolai Hartmannilta** (1882–1950), joista monet ovat nykyteologeille ja nykyfilosofeillekin tuntemattomia. Myös **Søren Kierkegaard** (1813–55) oli hänelle merkittävä.

Valen-Sendstadin teologisia kiinnekohtia ovat ennen kaikkea Raamattu sekä sen varhaiskirkollinen kristologinen ja trinitaarinen tulkinta, joka ilmenee yleiskirkollisissa uskontunnustuksissa, mutta myös **Martti Luther** (1483–1546), **Philipp Melanchthon** (1497–1560), luterilaiset tunnustukset = *Yksimielisyyden kirja* (1580) ja **Jean Calvin** (1509–64) Hän tahtoo olla luterilainen teologi ja jopa norjansi *Yksimielisyyden kirjan* ja järjesti sen systemaattiseksi dogmatiikaksi. Myöhemmistä hengellisistä opettajista hän ilmoittautuu **Erik Pontoppidanin** (1698–1764) ja **Carl Olof Roseniuksen** (1816–68) oppilaaksi. Hän lainaa – sen vähän, mitä hän yleensä lainaa muita – tai suosittelee lisäksi seuraavia: **Johann Arndt** (1555–1621), **Blaise Pascal** (1623–62), **Hans Adolph Brorson** (1694–1764), **Johann Georg Hamann** (1730–88), **Johannes Gossner** (1773–1858), **Kierkegaard**, **August Christian Friedrich Vilmar** (1800–68), **Carl Friedrich Wilhelm Walther** (1811–87) ja **Franz Pieper** (1852–1931). On mahdotonta sanoa, mikä olisi kaikkien näiden yhteinen taustafilosofia, jonka hän olisi omaksunut.

Valen-Sendstad haluaa tietoisesti pitäytyä varhaiskirkon ja uskonpuhdistuksen oppiin esittämättä mitään periaatteessa uutta. Hän ei kuitenkaan ole reprimatistioteologi, joka vain toistaa 1600-luvun luterilaista ortodoksiaa. Jos hän olisi, häntä ei tietenkään kannattaisi tutkiakaan. Hän soveltaa kirkon raamatullista uskon aarretta omaan aikaansa pyrkien suhteuttamaan toisiinsa kristinuskon objektiivisen ja subjektiivisen puolen, mitä hänen mielestään aikaisemmin ei ollut saatettu loppuun. Hän eli vahvasti aikaansa, rajasi sanottavansa teologisesti ja otti ahkerasti kantaa yhteiskunnallisiin asioihin sodan eli Norjan natsimiehityksen (1940–45) jälkeen, joka oli hänelle järjestyttävä kokemus.

Valen-Sendstad eli vahvasti myös elämäänsä yksilönä ja uskonelämää kristittynä minän ja sinän suhteessa Jeesukseen. Kaikkea hänen sanomaansa, jopa hänen muodollista filosofiaansa, leimaa voimakas kokemuksellisuus. Hänelle oli olennaista, että hän oli kokenut sen, mitä hän sanoi. Hän ei kuitenkaan rakentanut mitään subjektiivisen kokemuksen varaan, vaan hänen lähtökohtanaan olivat hänen ulkopuolellaan olevat, objektiiviset asiat niin filosofiassa kuin teologiassa, uskonelämässä ja kristillisessä julistuksessa.

Ollessaan tiukasti kiinni omassa ajassaan Valen-Sendstad on samalla tavallaan ajaton kuten joku **Augustinus** ja **Luther**, joiden lukeminen on mielekästä vielä puoli ja puolitoista vuosituhatta

myöhemminkin. Uskoakseni häntä luetaan tulevaisuudessakin, vaikka hän nyt on jäänyt osittain unholaan.

Valen-Sendstadin filosofiasta voi tässä yhteydessä todeta vielä pari asiaa. Ensinnäkin hänen mielestään ontologia eli oppi olemisesta on ennen kaikkea muuta, myös ennen oppia tietämisestä eli epistemologiaa ja ennen oppia ajattelusta eli logiikkaa. Se, mitä uskomme olemisesta, määrää sen, mitä uskomme tietämisestä ja miten ajattelemme. Hänen kristillistä ontologiaansa voi luonnehtia kahdella paradoksilla eli näennäisellä ristiriidalla: kahdenykseys ja kolmenykseys. Kahdenykseys ilmenee perustavasti Jeesuksen Kristuksen jumalihmisyydessä, jossa yksi on kaksi ja kaksi on yksi: yhdellä persoonalla on kaksi eri luontoa, jumaluus ja ihmisuus, jotka läpäisevät eli interpenetroivat toisensa. Kolmenykseys ilmenee perustavasti Jumalan kolmiykydessä: Jumalassa, joka on yksi, on kolme persoonaa: Isä, Poika ja Pyhä Henki, ja nämä kolme persoonaa läpäisevät eli interpenetroivat toisensa ja ovat yksi Jumala. Kahdenykseys ja kolmenykseys ovat luonteenomaisia sitten koko kristinuskolle. Tämä on paradoksaalista muttei epäloogista: logiikka tulee käyttöön vasta, kun on hyväksytty tämä paradoksaalinen perustatodellisuus. Logiikan perusedellytyksiä on sitten ristiriidan torjuminen.

Tutkimukseni ote on kriittinen. En ole joka asiassa samaa mieltä kohteeni kanssa, vaikkei siitä puhuminen kuulu tutkimukseeni. Hänen ajattelunsa on kuitenkin niin vakuuttavaa, että on vaikea löytää todellisia perusteluja sitä vastaan – ellei sitten lähde aivan eri ontologiasta ja metafysiikasta. Pikku epätäsmällisyyksiä tietysti on.

Tutkimuksessani olen myös pyrkinyt kehittelemään Valen-Sendstadin ajatuksista eteenpäin sellaista, mitä hän ei itse ole vienyt loppuun sakka. Hänhän ei ollut akateeminen tutkija vaan seurakuntapappi ruohonjuurityössä. Hän sairastui 50-vuotiaana ja joutui jäämään sairauseläkkeelle ja kuoli 58-vuotiaana. Hänen painamattomaan jäämistöönsä kuului muun muassa tieteellisten teosten käsikirjoituksia 1700 sivua. Ne on kuitenkin nyt hävitetty. On mahdollista, että hän niissä kehitteli itse ajatteluaan siihen suuntaan, joka mielestäni väistämättä siitä nousee, mutta johon hän toisinaan antaa vain viitteitä – kuten Lutherkin eräissä lakia ja evankeliumia koskevissa asioissa. Hänen koottuja teoksiaan on viisi osaa, yhteensä noin 4000 sivua. Niihin eivät kuitenkaan sisälly edes kaikki hänen kirjansa pienemmistä kirjoituksista puhumattakaan.

Alusta asti keskustelin Aksel Valen-Sendstadin kanssa, joka oli systemaattisen teologian professori Seurakuntatiedekunnassa Århusissa, tietoisesti rakensi paljossa isänsä filosofian ja teologian varaan

ja julkaisi kaksi dogmatiikkaa, etiikan kahtena laitoksena, kaksi uskonnonfilosofiaa ja tieteenfilosofian. Hän ei voinut lukea varsinaista tekstiäni, mutta jäsentelyni viimeiseen vaiheeseen hän pystyi käännöksen perusteella ottamaan kantaa. Sen perusteella työni hänen mielestään käsittelee hänen isänsä teologian keskusta, joka valaisee kaiken muun. Tämä oli rohkaisevaa kuulla Olav Valen-Sendstadin ajattelun parhaalta tuntijalta. Valitettavasti hän kuoli huhtikuussa 78-vuotiaana.

***Laki ja evankeliumi* käsitteinä**

Suomen kielessä on kaksi *laki*-sanaa. Toinen, hyvin vanha sana tarkoittaa 'korkeinta kohtaa, huippua' kuten esimerkiksi *huoneen laki, taivaan laki, vuoren laki, päälaki, kitalaki*. Toinen on laina ruotsin sanasta *lag*, joka merkitsee 'säädestä' ja tulee verbistä *lägga* 'asettaa vaakatasoon'. Kummassakin merkityksessä on kysymys asetetusta rajasta. *Evankeliumi* on selkeä raamatullisen kreikan lainasana ja tarkoittaa 'hyvää, iloista sanomaa, viestiä'. Se ei alun perin ollut uskonnollinen sana.

Laki ja *evankeliumi* ovat keskeisiä Vanhan ja Uuden testamentin sanoja. *Laki* esiintyy Vanhassa testamentissa noin 430 kertaa (puolessa niistä käytetään sanaa *toora*) ja 119 kertaa Uudessa testamentissa. *Evankeliumi*-sanueella on Uudessa testamentissa noin 130 esiintymää. Substantiivina *evankeliumi* ei ole Vanhassa testamentissa, mutta siihen liittyvä verbi on erityisesti Jesajalla.

Näiden sanojen ilmaisemat asiat keskinäisessä suhteessaan ovat Raamatussa niin keskeisiä, että kaikessa teologiassa ja julistuksessa on siihen otettava kantaa. Näin ei kuitenkaan valitettavasti aina ole tapahtunut eikä tapahdu, ei varsinkaan ortodoksisessa eikä roomalaiskatolisessa kirkossa. Vasta Luther ja hänen oppilaansa Calvin löysivät ne uudelleen.

Jo kaksi vuotta reformatorisen löytönsä (1518) jälkeen Luther luonnehti lakia ja evankeliumia kirjassaan *Kristityn vapaudesta* (1520):

Koko pyhä Raamattu jakautuu sisällöltään kahteen sanaan: Jumalan käskyyn eli lakiin sekä Jumalan lupaukseen ja myöntävään sanaan. - - Jumalan lupaukset siis antavat sen, mitä käskyt vaativat, ja toteuttavat sen, mitä käskyt koskevat, jotta kaikki olisi Jumalan omaa, käskyt niin kuin niiden täyttäminenkin. - - On saarnattava Jumalan sanan molempia puolia eikä ainoastaan toista. Käskyjä on saarnattava syntisten kauhistuttamiseksi ja heidän syntiensä paljastamiseksi, jotta he katuisivat ja kääntyisivät. Mutta tähän ei saa jäädä, vaan on saarnattava myöskin sanan toista

puolta, armon lupauksia, ja opetettava uskoa, jota vailla kaikki käskyt, katumus ja muu on hyödytöntä. Tosin on vieläkin saarnaajia, jotka saarnaavat syntien katumista ja armoa, mutta he eivät painota käskyjä ja Jumalan lupauksia siten, että oppisimme, mistä ja miten katumus ja armo tulevat. Sillä katumus tulee käskyistä, usko Jumalan lupauksista.

Laki on muodoltaan ehdollinen lupaus: ”Jos olet tällainen ja tällainen ja teet näin ja näin, saat tämän ja tämän hyvän.” Näin laki on myös vaatimus ja kehotus, käsky ja kielto: ”Ellet ole tällainen etkä tee näin, sekä menetät sen, minkä muuten olisit saanut, että vedät yllesi lain antajan tuomion, kirouksen ja rangaistuksen, joka on kuolema.” Kun on kysymys ikuisesta Jumalasta, myös kaikki tämä kielteinen on ikuista, vaikka se tapahtuu osittain jo ajassa.

Evankeliumi on muodoltaan ehdoton lupaus hyvästä eikä siis kysy kohteensa ansiollisuutta eikä arvollisuutta: ”Sinä saat tämän hyvän sellaisena kuin se on ja sellaisena kuin sinä olet.”

Evankeliumi on ilmainen lahja, armo ja elämä ja antaa sen pelkämästä antajan hyvydestä.

Näin laki ja evankeliumi ovat muodoltaan vastakkaiset. Niitä ei voi sellaisina yhdistää, vaan ne sulkevat toisensa pois. Vaatimus ei voi olla lahja, lahja ei voi olla vaatimus. Tämä on yleinen tosiasia. Jokainen ymmärtää, mitä tarkoittaa toisaalta vaatimus: ”Sinun tulee”, toisaalta lahja: ”Sinä saat.” Teologisella kielellä sanomme, että lain ja evankeliumin muodon vastakohtaisuus kuuluu yleiseen ilmoitukseen ja koskee kaikkea, niin maallista kuin hengellistä.

Raamatussa ja kristillisessä uskossa lailla ja evankeliumilla on muodon lisäksi kuitenkin myös sisältönsä. Se on erityistä ilmoitusta, jonka varsinaisesti kohtaamme vain Raamatusta. Niiden sisältö on sama: rakkaus ja siihen liittyen vanhurskaus. Yhteisen sisällön ero on kiistaton. Laki käskää ihmistä: ”Rakasta sinä Herraa, Jumalaasi, yli kaiken ja rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi.” Evankeliumi sen sijaan vakuuttaa ihmiselle: ”Jumala on rakastanut sinua niin paljon, että antoi ainoan Poikansa, jottei yksikään, joka häneen uskoo, joutuisi kadotukseen, vaan saisi iankaikkisen elämän.” Rakkaus on sama laissa ja evankeliumissa, mutta sen etumerkki on vastakkainen.

Kristillisessä uskossa lain ja evankeliumin muoto ja niiden sisältö kuuluvat irrottamattomasti yhteen. Mikä tahansa kohtaamamme vaatimus ei ole Jumalan lakia, eikä mikä tahansa saamamme lahja ole Jumalan evankeliumia.

Laista ja evankeliumista on kirkon ja teologian historiassa tullut reaali- eli asiakäsitteitä: ne ovat usein kuin esineitä (*ting, thing, res*). Kuitenkin ne molemmat ovat vahvasti eksistentiaalisia ja persoonallisia: niissä on kysymys henkilöistä ja perimmältään rakkaudesta. Niiden sisältönä on henkilö, ja ne kohdistuvat henkilöihin. Rakkautta voi syvimmässä mielessä olla vain henkilöiden välillä, vaikka tietyllä tavalla ihminen voi rakastaa myös esimerkiksi kirjaa ja eläintä ja jotkin eläimet rakastavat toisiaan.

Laki on nimenomaan Jumalan laki. Se alkaakin Lainantajan persoonallisella ilmoituksella itsestään: ”Minä olen Herra, Jumala, jonka rinnalla ei saa pitää muita jumalia.” Hän ilmoittaa lakinsa persoonalle ja persoonille: ”Minä olen sinun Jumalasi. Sinulla ei osaa olla muita jumalia minun rinnallani.” Vaikka tuo ”sinä” voi olla ja on myös Jumalan valitsema kansa, Israel, se tarkoittaa samalla ihmiskunnan jokaista yksilöä: jokaisella on jokin suhde Jumalaan, joka ilmoittaa itsensä laissa. Itse asiassa laki on yhtä kuin Jumala, ja Jumala on yhtä kuin laki.

Myös *evankeliumi* on persoonallinen. Oikeastaan evankeliumi on henkilö, Jumala. Hyvä sanoma Jeesuksesta on hän itse. Evankeliumi on yhtä kuin Jumala, ja Jumala on yhtä kuin evankeliumi.

Lain ja evankeliumin kaksinaisuus Jumalassa ja Jumalana, rakkauden vaatimus ja rakkauden lahja herättävät kysymyksen niiden suhteesta. Miten on mahdollista mieltää ja esittää rakkaus tällä tavoin vastakkaisesti? Eivätkö vaatimus ja lahja ole sovittamattomassa ristiriidassa keskenään ja suorastaan kumoa toisensa?

Laki & evankeliumi ≡ Jeesus

Jeesus Kristus on itsessään Jumala ja ihminen. Nämä kaksi läpäisevät toisensa perikoreettisesti eli interpenetratiivisesti mutteivät sekoitu toisiinsa eivätkä irtaudu toisistaan. Jumalihminen ei kuitenkaan ole olemassa itseään varten vaan syntiin langenneita ja siten Jumalan vihan alle joutuneita ihmisiä varten, jotta he pelastuisivat Jumalan vihasta Jumalan rakkauteen ja ikuiseen elämään. Heille hänestä avautuu kaksi ulottuvuutta. Toisaalta hän on heille alkuperäisen luodun, vanhurskaan ja rakastavan ihmisen esikuva, jonka kaltaisiksi heidän, langenneiden, on tultava. Toisaalta hän on heille sijainen. Rakkaudesta heihin hän otti heidän paikkansa Jumalan edessä Jumalan vihan alaisena ja sovitti heidät kärsimällä heidän rangaistuksensa heidän puolestaan. Siten hän lunasti heidät ja on valmis peittämään heidät syntisinä Jumalan edessä itsellään. Hän tekee sen ensinnäkin sovittavalla rangaistuskuolemallaan, jonka hän heidän puolestaan kärsi Jumalihmisenä lain vaatimuksen mukaan ja joka poistaa heidän syyllisyytensä ja syntinsä. Hän tekee sen toiseksi

elämällään, jonka hän eli heitä varten synnittömänä, vanhurskaana ja täydellisenä ihmisenä lain vaatimuksen täyttäen.

Oleennaista tässä ovat Kristuksen sijaiselämä, rangaistuskärsimys ja sijaissovitus. Niihin perustuu hänen syntiselle tarjoamansa vanhurskautuminen hänessä yksin uskosta ja yksin armosta. Niihin ja hänen ylösnousemukseensa perustuvat uskovan eläväksi tekeminen ja uudestisyntyminen. Jeesuksen sijaisuus ei ole ihmisen persoonan korvaamista vaan sen laadun peittämistä ja sen seurauksena uuden elämän prosessin alkamista.

Vanha, vaikkei käytännössä kovin korostunut teologinen perinne on esittänyt Kristuksen esikuvana (*exemplum*), joka on lakia, ja lahjana (*donum*) tai sakramenttina (*sacramentum*), joka on evankeliumia. Sen sijaan käsitepari *esikuva-sijainen* on harvinainen tai lähes tuntematon. Tässä on siis yksi Valen-Sendstadin uusi korostus. Esikuvaisuus vastaa lakia, sijaisuus evankeliumia ja näiden suhde lain ja evankeliumin suhdetta. Kristus ihmisten esikuvana on Jumalan Raamatussa ilmoittama laki. Kristus ihmisten sijaisena Jumalan edessä on Jumalan Raamatussa ilmoittama evankeliumi.

Sijainen on kuitenkin itsessään juuri sitä, mikä on esikuvan sisältö: vanhurskas ja rakastava ihminen muttei vaativana esikuvana vaan lahjana. Esikuva on vastaavasti sitä, mikä on sijaisen sisältö: sijaisena olemisenkin on esikuvallista, vaikkei sijaisuus ole varsinaisesti esikuva vaan kokonaan lahja. Esikuvaisuus ja sijaisuus, vaatimus ja lahja siis läpäisevät toisensa samassa henkilössä. Kuitenkin kummallakin on erityisluonteensa: Jumalihminen Kristus persoonassaan esikuvallisena ihmisenä on ihmiselle haaste ja vaatimus, Jumalihminen Kristus on sijaisena ihmiselle armo ja lahja.

Tästä avautuu johdonmukaisesti näköala, jota teologian perinteessä ei ole kehitelty, vaikka siihen on havaittavissa joitakin viitteitä. Kristuksen esikuvaisuuden ja sijaisuuden välillä vallitseva suhde on nimittäin samanlainen kuin Kristuksen jumaluuden ja ihmisyyden suhde. Edellinen suhde on jälkimmäisen suhteen analogia, ei varsinaisesti siten, että analogaatit, siis toisaalta ihmisyyden ja jumaluuden, toisaalta esikuvaisuuden ja sijaisuuden, vastaisivat toisiaan, vaan siten, että suhteet vastaavat toisiaan. Tämä löytö liittyy yhteen kristologian kaksi asiaa – Kristuksen itsessään ja Kristuksen ihmisille. Niin kuin jumaluus ja ihmisyyden Kristuksen persoonassa läpäisevät toisensa, niin Kristuksen esikuvaisuus ja sijaisuus läpäisevät toisensa irtoamatta toisistaan ja sekoittumatta toisiinsa.

Laki ja evankeliumi Raamatussa

Tästä kristologiasta, sen pohjalta ja sen kehyksessä avautuu Raamattu. Kristusta ei ihmisille ole olemassa ilman Raamattua, joka yksin ilmoittaa hänet. Kristus kuitenkin avaa Raamatun ja nimenomaan ensinnäkin Jumalihmisenä. Niin kuin Kristus on ihminen ja Jumala ja nämä läpäisevät toisensa hänessä Jumalihmisenä, niin Raamattu on inhimillinen, jumalallinen ja interpenetratiivisesti jumalinhimillinen. Suhde on analoginen.

Toiseksi Kristus esikuvana ja sijaisena avaa Raamatun lakina ja evankeliumina. Persoonana avaa asian persoonille. Lain ja evankeliumin toisensa läpäisevä suhde Raamatussa on analoginen Kristuksen esikuvaisuuden ja sijaisuuden suhteelle, sen taustalla olevalle Kristuksen ihmisyyden ja jumaluuden suhteelle ja Raamatussa itsessään olevalle inhimillisyyden ja jumalallisuuden suhteelle.

Raamatun tulkinnan ydin on lain ja evankeliumin suhde. Kristus esikuvana ja sijaisena ja Raamattu lakina ja evankeliumina voidaan ymmärtää vain, jos Kristus uskotaan Jumalaksi ja ihmiseksi ainutkertaisena ja ainutlaatuisena historian henkilönä ja Raamattu hänelle analogisesti jumalalliseksi ja inhimilliseksi.

Lain ja evankeliumin yhteys ja ero

Ortodoksiluterilaisuus eritteli lain ja evankeliumin yhteyttä ja eroa pitkälle. Kaikki nämä näkökohdat ovat löydettävissä Valen-Sendstadilta ja niiden lisäksi vielä monia muita.

Lain ja evankeliumin **yhteys** ilmenee ensinnäkin siinä, että ne edellyttävät toisiaan olemassaololtaan, koska ne heijastavat Jumalan ykseyttä suorastaan ekvivalenssina: laki \equiv Jumala, evankeliumi \equiv Jumala, lain ja evankeliumin suhde \equiv Jumala eli Jumalan sisäiset suhteet eli kolmiykyseys. Lain ja evankeliumin sisältö on sama: hyvyys, rakkaus, vanhurskaus. Tämä on niiden yhteyden ydinasia.

Laki ja evankeliumi suuntautuvat yhdessä samaan kohteeseen eli kaikkiin ihmisiin. Lailla ja evankeliumilla on yhteisiä tarkoituksia ja vastavuoroisia funktioita: ne osallistuvat yhdessä sekä Jumalan maailmanhallinnan että pelastuksen välittämisen tehtäviin, vaikkakin eri tavoin mutta kumpikin välttämättömänä. Niillä on sama kesto: maailman loppuun saakka.

Lailla ja evankeliumilla on yhteytensä rinnalla kuitenkin myös **eroavuutensa**. Se ilmenee niiden ilmoittamisen ja tiedostamisen lähteissä, jotka ovat osittain samat, osittain toiset. Lain ja evankeliumin yhteisellä sisällöllä on vastakkainen muoto, jota luonnehtivat myös sanat *tapa, kategoria, etumerkki, napa, äänensävy, puku, tyyli*.

Lain ja evankeliumin antamat lupaukset ovat erilaisia: lain lupaukset ovat ehdollisia, evankeliumin lupaukset ehdottomia. Niihin perustuvat Jumalan liitot ovat samalla tavoin vastakkaiset. Niillä on eri ”käyttö” ja väärinkäyttö sen vastakohtana sekä eri työ ja virka, tehtävä ja vaikutus. Erikseen ne kohdistuvat eri tavalla erilaisessa hengellisessä tilassa oleviin ihmisiin ja myös edellyttävät ihmisen tahdolta vapautta tai sidonnaisuutta eri tavoin.

Lailla ja evankeliumilla on erilainen yhteiskunnallinen asema. Laki puolustaa evankeliumia silläkin tavoin, että se raivaa sille tilaa yhteiskunnassa. Evankeliumi saa yhteiskunnan kansalaisissa aikaan vapaaehtoista lainkuuliaisuutta, vähentää rikollisuutta ja luo kaikenlaista hyvää sosiaalista ja kulttuurista pääomaa. Laki oikeuttaa yhteiskunnallisen pakkovallan käyttämisen, kun taas evankeliumi luo ihmiseen sisäisen vapauden. Laki ja evankeliumi asemoituvat ilmoituksen ja pelastuksen historiassa ja tehtävässään eri kohtiin keskinäisessä järjestyksessään. Lailla ja evankeliumilla on eri hallintavalta.

”Viimeinen sana” on evankeliumilla, ei lailla, niin kuin oli ensimmäinenkin sana. Vain evankeliumi on kristinuskon perusta. Vain se on armonväline ja tuo ikuisen pelastuksen. Evankeliumi on absoluuttinen. Laki on toissijainen, vasta lankeemuksen jälkeen langenneille nimenomaisesti asetettu perimmältään evankeliumin tähden. Siten se on suhteellinen ja myös väliaikainen. Evankeliumin hallintavalta viittaa luomiseen, lunastukseen ja lopulliseen, eskatologiseen pyhitykseen, joka on sekä luomisen palautumista että sen täydellistymistä lunastuksen perusteella. Laki tulee silloin tarpeettomaksi toisin kuin ajassa, ”väliajassa”, jossa sen on suoritettava aina tehtävänsä.

Evankeliumi on lain täyttymys. Se on kuitenkin samalla myös enemmän kuin laki, sillä vaikka pyhitys on ennalleen asetettua luomista, se on myös enemmän kuin luominen, niin kuin Kristus taivaaseen astuttuaan on enemmän kuin (vain) lihaksi tulleen.

Laki & evankeliumi ≡ Pyhä Kolmiykseys

Lain ja evankeliumin ja niiden interpenetraatiosuhteen kristologinen tulkinta on asian ydin, mutta laki-evankeliumi ei tyhjene siihen. Kuten Kristus – lakina ja evankeliumina – on yksi Kolmiykseyden persoona, niin myös laki ja evankeliumi sinänsä ja suhteessaan heijastavat koko Kolmiykseyttä. Kristologisen luontojen interpenetraation rinnalla on siten trinitaarinen persoonien interpenetraatio: kuten Jumalihmisen yhdessä persoonassa hänen molemmat luontonsa läpäisevät toisensa, niin Kolmiykseyden yhdessä olemuksessa persoonat läpäisevät toisensa. Tämän analogiana on lain ja evankeliumin trinitaarinen interpenetraatio. Se vallitsee ja tapahtuu useissa ulottuvuuksissa.

Lailla, joka on yksi, niin kuin Jumala on yksi, on kolme eri ulottuvuutta eli Raamattuun pohjautuvan perinteisen ilmaisutavan mukaan ”käyttöä”: maallisyhteisöllinen, Jumala-suhteinen ja hengellisyhteisöllinen käyttö. Evankeliumikin on kolmitahoinen: se on hyvä sanoma Isästä ja hänen luomistyöstään, hyvä sanoma Pojasta ja hänen lunastusteostaan sekä hyvä sanoma Pyhästä Hengestä ja hänen pyhitystyöstään. Sellaisena evankeliumillakin on kolme ”käyttöä” suhteessa ihmiseen.

Se, mitä ihminen on luotuna, on luomisen evankeliumia eli Jumalan lahjaa Isänä ja Luojana. Jumala loi ihmisen hyvydessään olemaan tosi, hyvä ja kaunis ja säteilemään totuutta, hyvyttä ja kauneutta ympärilleen.

Persoonan antropologia on olennainen ulottuvuus myös kristologiassa. Jeesus Kristus on Jumalihminen. Hän on ensinnäkin täysi Jumala ja siten totuus, hyvyys ja kauneus. Hän on toiseksi täysi ja täydellinen ihminen, kaikkea sitä, mitä edellä esitetty kuvaus luodusta ihmisestä sisältää: tosi, hyvä, kaunis. Hän on tällainen hyvällä olemuksellaan ja hyvillä teoillaan, joiden kohteena ovat muut, ja myös hyvyden mallina muille. Hän eroaa muista siinä, että pelkästään luotu ihminen on vain Jumalan kuva eli analogia, kun sen sijaan Jumalihminen itsessään myös on Jumala. Hänessä Jumalan hyvyys ja ihmisen hyvyys ja siten Jumalan vanhurskaus ja rakkaus ja ihmisen rakkaus ja vanhurskaus ovat yksi ja sama.

Kolmiykseyden keskus on Toinen persoona, Jeesus Kristus. Siksi myös lain ja evankeliumin keskuksena ovat lain ”toinen”, hengellinen käyttö personaalisessa Jumala-suhteessa ja evankeliumi Jeesuksesta Kristuksesta ja lunastuksesta. Niiden keskinäinen järjestys on tämä, koska ihminen on

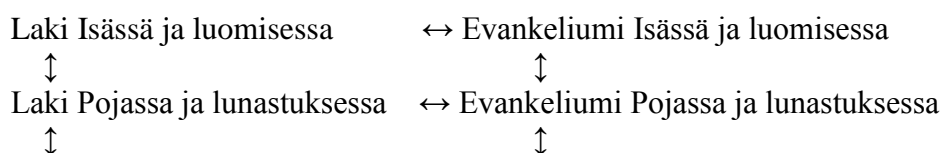
syntinen, jollaiseksi laki tässä käytössään hänet paljastaa ja tuomitsee. Kristuksen suorittama lain täyttämys luetaan häneen uskovan ja luottavan hyväksi vanhurskauttamisessa. Sen seurauksina ovat uudestisyntyminen ja uskovan suorittama alkava ja vähittäinen lain täyttäminen.

Kolmiykseyden ensimmäisellä ja kolmannella alueella evankeliumi on ennen lakia ja motivoi lain täyttämisen ja antaa siihen voiman. Luomisen evankeliumi Jumalan hyvydestä Isänä sekä kaiken luojana ja ylläpitäjänä motivoi perimmältään lain maallisyhteisöllisen käytön, jolla kyllä on myös oikeus pakottaa ihminen noudattamaan lakia vasten tahtoaan. Lunastuksen evankeliumi Jumalan hyvydestä Poikana ja ihmisen sijaisena lain vaatimusten täyttämässä ja pyhityksen evankeliumi Jumalan hyvydestä Henkenä ja uskon antajana ja ylläpitäjänä motivoivat lain hengellisyhteisöllisen, opastavan käytön.

Lain ja evankeliumin keskinäinen järjestys on siis erilainen niiden kolmella eri alueella. Jumala-suhteessa korostuu niiden ehdoton ero, vaikka ne läpäisevät toisensa. Sen sijaan luomisessa ja pyhityksessä korostuu niiden ehdoton yhteys, vaikkeivät ne sekoitu toisiinsa vaan säilyvät omana itsenään. Jumalihminen Jeesus Kristus sitoo lain ja evankeliumin kaikki ulottuvuudet yhteen itsessään ja liittää ne Kolmiykseyteen.

Lain ja evankeliumin kolminaisiin suhteisiin sisältyvät seuraavat interpenetraatiot. Toisensa läpäisevät luomakunnan maallisyhteisöllinen laki, Jumala-suhteen kuolettava laki ja hengellisyhteisöllinen opastava laki, koska laki on yksi, niin kuin Jumala on yksi. Toisensa läpäisevät myös luomisen evankeliumi, lunastuksen evankeliumi ja pyhityksen evankeliumi, koska evankeliumi on yksi, niin kuin Jumala on yksi. Sitten toisensa läpäisevät myös luomisen evankeliumi ja luomakunnan maallisyhteisöllinen laki keskenään, Jumala-suhteen laki ja lunastuksen evankeliumi keskenään sekä pyhityksen evankeliumi ja hengellisyhteisöllinen opastava laki keskenään. Kaikkien näiden interpenetraatiosuhteiden eri osapuolet kuuluvat siis irrottamattomasti yhteen mutteivät sekoitu toisiinsa. Historialliset kiistat lain kolmannesta käytöstä ovat täten irrelevantteja.

Kaavassa lain ja evankeliumin trinitaarinen interpenetraatio on seuraava:

Laki Hengessä ja pyhityksessä ↔ Evankeliumi Hengessä ja pyhityksessä.

Kaavassa lain ja evankeliumin trinitaarinen järjestys on seuraava:

Luomisen evankeliumi → Luomakunnan laki → Murskaava laki Jumala-suhteessa →
Lunastuksen evankeliumi → Pyhityksen evankeliumi → Opastava laki hengellisessä
yhteisössä.

Pyhästä Kolmiykseydestä nousee myös lain ja evankeliumin aionologinen suhde eli niiden suhde ikuisuudessa ja ajassa. Jumalan transsendenssi ja immanenssi läpäisevät toisensa, samoin ikuisuus ja aika sekä menneisyys, nykyhetki ja tulevaisuus, vaikkeivät nämä sekoitu toisiinsa. Jumalan kolmiykseyden, Jumalihmisen kaksiykseyden ja näihin perustuvan lain ykseyden ja evankeliumin ykseyden kannalta on johdonmukaista, että niin laki kuin evankeliumi Jumalan tahdon ilmauksina ovat ikuiset. Evankeliumin ikuisuus on Jumalan armonvalinnassa.

Lankeemuksen jälkeisessä maailmassa laki ja evankeliumi ovat objektiivisesti yhdistyneet vain Jumalihmisessä. Subjektiivisesti ne alkavat yhdistyä häneen uskovassa ihmisessä, jossa näin myös aika ja ikuisuus leikkaavat toisensa. Hän vapautuu pahasta, syyttävästä menneisyydestä ja tulevaisuuden uhista ja suuntautuu hyvään, lupauten mukaiseen tulevaisuuteen eli Kristuksen paluuseen, ruumiin ylösnousemukseen ja näiden jälkeiseen ikuisen kirkkauteen ja täyttymykseen. Viimeisellä tuomiolla ikuisuudessa ratkaisevana perusteena on, miten ihmiset ovat ajassa suhtautuneet lakiin ja evankeliumiin. Epäuskoiselle evankeliumista, armonvälineestä, jonka hän on hylännyt, tulee tuomion peruste. Uskovalle ikuisen pelastumisen peruste on evankeliumi, jonka hän on omistanut, ei hänen täyttämänsä laki. Laki ja evankeliumi yhdistyvät eskatologisessa kirkastumisessa täydellisenä ja lopullisena synteessä, joka on niiden perikoreettisen suhteen kolmas ulottuvuus yhteyden ja eron rinnalla ja jälkeen.

Laki ja evankeliumi muodostuvat perimmältään koko todellisuuden tulkinnaksi. Kolmiykseydessä, Jumalihmisessä ja lain ja evankeliumin suhteessa on kumoamaton eroavuutensa, mutta samalla se on toisensa läpäisevää ykseyttä. Tämä käsitys on ainutlaatuinen kaikkien todellisuudentulkintojen joukossa. Sitä ei voi selittää eikä määritellä millään, koska sille ainutlaatuisena ei ole vertauskohtaa. Sellaisena se ankkuroituu vain itseensä perustanaan. Siten se on absoluuttinen ja universaalinen.

Henkilökohtaisen Jumala-suhteen ulkopuolella laki-evankeliumi voidaan ymmärtää koko todellisuuden selitykseksi siitä käsin, että persoonaton todellisuus on persoonan alapuolella ja avautuu persoonalle lahjana ja vaatimuksena, jotka kuuluvat irrottamattomasti yhteen mutteivät sekoitu toisiinsa. Tällä on persoonalle monitahoisia seurauksia. Hän omistaa itse kaiken luomisen, lunastuksen ja pyhityksen lahjana ja vastaa siitä käsin, siis näiden evankeliumin kaikkien ulottuvuuksien varassa, kaiken hänelle antamiin haasteisiin. Luomisen ja pyhityksen alueella vallitsee suuri avoimuus, joka sekä sallii suuren luovuuden että edellyttää sitä. Vaikka niiden perusta on Jumalassa ehdoton, ne ihmisen maailmassa ovat suhteellisia, koska ne ovat keskeneräisiä. Sen sijaan evankeliumi lunastuksesta on ehdoton, koska se on loppuun suoritettu.

Lailla ja evankeliumilla on kintereillään myös ainainen **varjostajansa ja vääristäjänsä**.

Lakihenkisyydessä eli lainomaisuudessa eli **legalismissa** laki ja evankeliumi samastuvat toisiinsa: vaatimus on lahja, lahja on vaatimus, vaadittu rakkaus on annettua rakkautta, annettu rakkaus on vaadittua rakkautta. Jumalan ja ihmisen ero katoaa. Lain kumoamisessa eli antinomismissa laki ja evankeliumi irtoavat eli separoituvat toisistaan. Näin niiden distinktiivinen jännite eli polaarisuus laukeaa. Legalismi ja antinomismi jäävät siten erityisen ja jopa yleisen ilmoituksen ulkopuolelle ihmisen ”luonnollisen” mutta vääristyneen uskonnollisuuden ilmauksiksi. Niiden kanssa joudumme taistelemaan taukoamatta itsessämme, kirkossa ja yhteiskunnassa.

Lain ja evankeliumin distinktiivisellä yhteydellä on sama luonne kuin Jumalassa ja hänen suhteessaan luotuun olevilla distinktioilla, joita se heijastaa: muodollisesti Kolmiykseyden interpenetraatio ja Jumalaihmissen interpenetraatio, materiaalisesti Jumalan viha (moraalilain toisessa käytössä) ja Jumalan rakkaus. Tämä seikka osaltaan viittaa siihen, että laki-evankeliumi on koko todellisuuden tulkinta tai todellisuus avautuu niistä ja niiden suhteesta. Tällä tavoin kristinusko on ainutlaatuista ja absoluuttista.

Kannattiko tämä tutkimus tehdä?

Ensisijaisina tuloksina tutkimus analyysin perusteella ja synteisiin pyrkien **tuottaa uutta tietoa**

- nostamalla esiin **omaperäisen ajattelijan**, jolla on aiheesta uutta sanottavaa, kun hän perustelee lain ja evankeliumin
 - kristologisesti eli Kristuksen jumalihmisyydestä sekä hänen esikuvaisuudestaan ja sijaisuudestaan käsin ja

- trinitaarisesti eli Pyhästä Kolmiykseydestä käsin; tähän kirjallisuudessa on vain vähän ja niukkoja viitteitä muttei kattavaa esitystä
- esittämällä aikaisemmin käyttämättömiä lähestymistapoja
 - suhteuttamalla Kristuksen jumalallisen luonnon ja inhimillisen luonnon suhteen sekä hänen esikuvaisuutensa ja sijaisuutensa suhteen toisiinsa; tätäkään ei kirjallisuudessa ole käsitelty
 - soveltamalla aineistosta nousevaa klassista kristologista oppia ominaisuuksien yhteydestä (*communicatio idiomatum*) lain ja evankeliumin suhteeseen, mitä ei kirjallisuudessa esiinny
- luomalla aineiston perusteella koko todellisuuden tulkinnan lain ja evankeliumin suhteesta käsin; sitäkään ei kirjallisuudessa esiinny.

Toissijaisesti tutkimus kirjallisuutta käyttäen ja historiallisessa kehyksessä **tuottaa uutta tietoa**

- esittämällä lain ja evankeliumin laajan historian suomenkieliselle lukijalle ensimmäisen kerran ja yleisesti uusista näkökohdista käsin tavalla, jota kirjallisuudessa ei esiinny, ja esittämällä sitä taustaa vasten uusia tutkimuskohteita
- avaamalla suomenkieliselle lukijalle ensimmäisen kerran suhteellisen laajasti luterilaisessa teologiassa harvoin esiintyvän perikoreesin = interpenetraation historiaa
- tuomalla uutta tietoa kohdehenkilöstään yleisesti ja tekemällä tunnetuksi hänen ajattelunsa vastaanottoa Suomessa.

Tutkimus **tarkentaa perinteistä käsitteiden käyttöä** tekemällä eron erityisesti *persoonuuden* ja *persoonallisuuden*, *minuuden* ja *itseyyden* sekä *kolminaisuuden* ja *kolmiykseyden* välillä.

Sivutuotteena tutkimus saattaa **suomalaisen Luther-tutkimuksen toista ja kolmatta aaltoa** (**Lauri Haikola** ja hänen koulukuntansa, **Tuomo Mannermaa** ja hänen koulukuntansa) **osittain uuteen valoon.**

- Haikolan tulkinta laista ja evankeliumista jää kapeaksi ja siksi osittain virheelliseksi, koska hän ei suhteuta niitä Kristukseen eikä Kolmiykseyteen. Hän ei löydä yhteyttä lain ensimmäisen ja toisen käytön välille eikä löydä paikkaa lain kolmannelle käytölle toisin kuin uskonpuhdistajat Luther, Melanchthon ja **Martin Chemnitz** ja *Yksimielisyyden ohje*

vaan tulkitsee *ikuisen lain* yksinomaan filosofisesti Lundin teologian perusmotiivitutkimuksen mukaisesti.

- Mannermaan koulu mieltää Lutherin teologian avaimeksi ja keskuksiksi uskon ja rakkauden suhteen käsittelemättä juuri lainkaan lain ja evankeliumin suhdetta, joka kuitenkin jäsentää uskoa ja rakkautta. Sen seurauksena ”rakkauden teologia” eli ”lahjan teologia” eli donologia saattaa jäädä yksipuoliseksi kiinnittämättä huomiota lakiin ja sen ja evankeliumin suhteeseen.

Luther 1542–43: ”Opin tekemään eron lain vanhurskauden ja evankeliumin vanhurskauden välillä. Ennen minulta puuttui vain, etten tehnyt eroa lain ja evankeliumin välillä. Pidin molempia samana asiana, eikä Mooseksen ja Kristuksen välillä mielestäni ollut muuta eroa kuin aika, jossa he elivät, ja sen täydellisyyden aste (jota he vaativat meiltä). Havaittuani tämän oikean eron, että laki ja evankeliumi ovat kaksi eri asiaa, koin läpimurron [1518].”

Luther 1537–38: ”Ei ole olemassa parempaa menetelmää opettaa ja säilyttää puhdasta oppia kuin seurata metodia, nimittäin että jaamme kristillisen opin kahteen osaan, lakiin ja evankeliumiin. Näinhän Jumalan sanassakin asetetaan eteemme kaksi puolta, nimittäin joko Jumalan viha tai armo, synti tai vanhurskaus, kuolema tai elämä, helvetti tai taivas. Nämä molemmat puolet ovat varmat ja selkeät. - - Tätä metodia Paavali käyttää kaikissa kirjoissaan, erityisesti Roomalaiskirjeessä. - - Samaa metodia ovat käyttäneet itse Kristus, Johannes Kastaja, apostolit ja profeetat.”

- Mannermaan koulu pitää Lutherilla keskeisenä ihmisen jumalallistumista määrittelemättä täsmällisesti jumalallista ja inhimillistä. Valen-Sendstad erittelee näitä laajasti ja tarkasti. On 1) sellaista, missä Jumala on ehdottomasti ja pysyvästi erilainen kuin ihminen (absoluuttisuus), 2) sellaista, missä ihminen on ehdottomasti ja pysyvästi erilainen kuin Jumala (riippuvuus), 3) sellaista, missä Jumala ja ihminen ovat erilaisuudessaan analogisesti samanlaisia pysyvästi (kaikkivaltias – rajallinen valtiias), 4) sellaista, missä Jumala ja ihminen ovat pysyvästi keskenään samanlaisia mutta erilaisia kuin muu luotu (persoonaa) ja 5) sellaista, mitä Jumala on ehdottomasti, luotu ihminen suhteellisesti, langennut ihminen paljossa vääristyneesti (elämä, totuus, pyhyys, hyvyys, vanhurskaus, rakkaus).
- Vanhassa ja Uudessa testamentissa vanhurskauttaminen on Jumalan, Kristuksen ja jumalattoman ihmisen vanhurskaaksi julistamista, jonka seurauksena hengellisesti kuollut tehdään eläväksi yhdessä Kristuksen kanssa, niin että hän tulee tästä osalliseksi.

Olav Valen-Sendstadin tuotannosta on suomennettu kolmisenkymmentä artikkelia ja pientä kirjoitusta ja seuraavat kahdeksan kirjaa, joista ensiksi mainittuja kolmea on saatavissa:

- *Sovinto Jumalan kanssa* (1936, suom. 1976, 2. p. Perussanoma 2011)
- *Voiko kristitty olla sotilas?* (1952, suom., 1982, 2. Perussanoma 2011)
- *Olenko kristitty?* (kokoelma useita artikkeleita eri vuosilta, suom. Perussanoma 2008)
- *Ihminen kohtaa Jumalan* (1946, suom. 1972, 4. p. Perussanoma 2004)
- *Pistin lihassa* (1937/1951, suom. 1975, 4. p. Perussanoma 2001)
- *Uskosta vanhurskas* (1938, suom. 1979)
- *Milloin olen kristitty?* (1936, suom. 1986, sisältyy kokoelmaan *Olenko kristitty?*)
- *Unelma vapaasta tahdosta* (1939, suom. 1986)